

MĀRIS KŪLIS

Patiesība un likums

Truth and law

ATSLĒGVĀRDI:

patiesība, likums, uzticēšanās, morāle, Kants, Ārente, taisnīgums, pēcpatiesības laikmets

KEY WORDS:

truth, law, trust, morality, freedom, justice, postmodernity

Poncija Pilāta slavenā jautājuma “Kas ir patiesība?” pirmie šķetinātāji, bez šaubām, ir teologi, taču šajā rakstā uzsvars ir likts uz to, ka jautājums, kas uzdots tiesas zālē un bez atbildes atstāts evaņģēlija klusumā, joprojām izaicina arī filozofus un juristus. Tiesneša atbildē un apsūdzētā klusēšanā satiekas vairākas Rietumu domas asis – spriedums, šaubas, likums, apziņa, vara un sirdsapziņa. Jautājums, kas reiz bija vērsts pret apsūdzēto, laika gaitā pārtapis par jautājumu pašam tiesnesim. Mūsu laikmetā, kur patiesība ir kļuvusi par sarunas, nevis dogmas būtību, Jūdejas provinces piektā prefekta – amatpersonas – balss skan kā atgādinājums: tiesas un sabiedrības autoritāte sākas tur, kur vēl pastāv ticība patiesībai.

Šajā esejā aplūkotas patiesības jēdziena filozofiskās gaitas apstākļos, kad šis jēdziens zaudē savu metafizisko pamatu, bet joprojām patiesībai tiek prasīts atskaitīties kā morālai un tiesiskai vērtībai. Mūsdienu kultūrā, kurā jau teju pusgadsimtu runā par laikmetu “pēc patiesības”, proti, lielo naratīvu sabrukumu, vai, izsakoties visjaunāko laiku žurnālistikas žargonā, piesauc “pēcpatiesības” laikmetu, būtiskākais jautājums varbūt nemaz nav par patiesības zudumu, bet gan par pašas zināšanas eroziju. Patiesība vēl pastāv, taču sabiedriskās izturēšanās formas liek bažīties, vai patiesībai vairs maz kāds tic. Šajā rakstā mēģināts izsekot pārvērtībai no patiesības kā absolūta kritērija uz patiesību kā viedokļa vai dialoga un atbildības formu. Rakstā problematizēta arī filozofijas un tiesību kopīgā dilemma: kā uzturēt taisnīguma un likuma autoritāti pasaulē, kur patiesība vairs ne tikai nav dota, bet arī nav uzdota, jo patiesība patlaban ir nemitīga tapšana. Iespējams, ka risinājums ir meklējams veselajā saprātā, taču ne jau tajā, par

kuru Dekarts reiz rakstīja, ka tā ir vislabāk sadalītā lieta pasaulē, jo neviens nesūdzas par tās trūkumu, bet gan saprāta veselumā kā tādā domāšanā, kas ņem vērā gan savu iemestību konkrētajā dzīves realitātē, gan savijumu ar pastāvīgo. Pārfrāzējot Kanta slaveno izteicienu, patiesība bez konkrētības ir tukša, taču bez vispārīguma – akla.

Aplūkojot cilvēces domas vēsturi, patiesības transformācijas var izstāstīt pārsteidzoši īsi.¹ Eiropā Jaunlaikos ap XVI–XVII gadsimtu uzskats, ka pasauli var izteikt objektīvos apgalvojumus un izmērāmās lietās, kļuva centrāls un nostiprināja mūsdienu zinātnes pamatus, aizmēžot mānticības un viedajo autoritāti, toties vietā liekot ārpus-cilvēcisku subjektu jeb instrumentus un metodi kā izziņas pamatprincipu.² Daba tika pārinterpretēta kā matemātiski izsakāms masas kopums, kā metodiski pakļaujams priekšmets,³ un Gaja nu varēja stāties modernās zinātnes tiesas zāle, lai atbildētu uz asiem jautājumiem, bet, ja klusēja, to varēja pat spīdzināt.⁴ Un modernā zinātne, klasificējot un pakļaujot pasauli prāta regulām, guva milzu panākumus. Nākamais filozofijas vēstures posms – apgaismība – attīstīja racionālo prātu, taču apgaismībai sekoja romantisma laikmets, atgādinot, ka arī jūtas, kaislības un dvēseles vētras ir daļa no patiesības. Pienākot XX gadsimtam, filozofija atgīdās, ka divas tēmas vēl prasa iedziļināšanos. Vispirms fenomenoloģija leģitimēja pieredzes tiešos dotumus kā izziņas un refleksijas materiālu un, vienkārši sakot, nezinātnisku pieredzējumu padarīja par zinātniskas intereses priekšmetu. Tam līdzās filozofija konstatēja, ka saprašanas pamats ir valoda ar visām no tā izrietošajām sekām.

Eksistenciālisma filozofija šo pārvērtību padarīja par savas domas centru. Sartre pasludināja, ka “*cilvēks ir notiesāts uz brīvību*” un vairs nevar aizbildināties ar Dievu, dabu vai sabiedrību, jo tieši paša cilvēka izvēle rada viņa būtību. Brīvība šeit vairs nav privilēģija, bet pienākums – pastāvīga pašnoteikšanās, kas nes līdzī arī atbildību. Vienlaikus psihoanalīze (Freids) parādīja, ka cilvēka apziņa ir nevis vienota un brīva, bet gan sašķelta un to vada neapzināti impulsi, kas nozīmē, ka brīvības problēma nav tikai politiska vai filozofiska, bet arī psiholoģiska. Heidegers savukārt parādīja, ka cilvēka eksistence nav reducējama uz abstraktu domātāju; cilvēks vienmēr jau ir “*pasaulē iemests*”, viņa domāšana un izvēles ir laicīgas, situētas, vēsturiskas. Hermeneitika šai tradīcijai pievienoja vēl vienu slāni – domu, ka jebkura patiesība ir interpretācija un interpretācija vienmēr notiek dialogā starp tagadni un pagātņi, starp subjektu un tradīciju.

---

1 Skat. arī: *Kūlis, M.* Finis Veritatis? Par patiesību un meliem. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021.

2 *Jay, M.* Songs of Experience. University of California Press, 2005, pp. 34–35.

3 *Huserls, E.* Mūsdienu Eiropas zinātņu krīze un transcendentālā fenomenoloģija. No: Fenomenoloģija. Rīga: FSI, 2002, 367.–368. lpp.

4 *Merchant, C.* “The Violence of Impediments”: Francis Bacon and the Origins of Experimentation. *Isis*, vol. 99, No. 4, 2008.

Šim atziņām sekoja intelektuāli auglīgs periods: jaunā filozofija bija atskārtusi, ka aiz apgaismības racionālā prāta ideāla darbojas neredzami spēki – valoda, vara, sociālās struktūras un ekonomiskie apstākļi. Soli pa solim filozofija nonāca pie domas, ka patiesība vairs nav pašsaprotams mērķis, bet gan jēdziens, kas jāpārdomā no jauna. Tomēr izrādījās, ka šai pieejai ir arī ēnas puse: ja ikviens vēsturiskas personas pieredzējums ir atzīstams un turklāt izteikts vēsturiski plūstošā valodā, tad kādā brīdī jāsecina, ka nav vairs skaidrs, kas tad vispār stabils vairs atlicis. Ničes vārdiem jautājot:

“Kas deva mums lupatu, lai noslaucītu visu horizontu?”⁵

Subjekts, kas ieguvis tiesības uz savu patiesību, tātad arī brīvību, atklāja, ka šīs tiesības automātiski nenodrošina nedz sabiedrisko, nedz individuālo vienotību. Rietumu kultūras emancipācijas projekts, kas sākās ar brīvlaišanu no teoloģiskas autoritātes, beidzās ar ētisku atomizāciju, spriedzes pilnu ētisku un politisku dinamiku, kur ikviens ir kļuvis par sava likuma avotu, bet vienlaikus arī par sevis paša haosa upuri. Līdz ar to patiesības stāvokli mūsdienās var raksturot kā hibrīdu un nestabilu. Līdzīgi kā devalvēta valūta zaudē savu segumu, arī patiesība, kļūdamā pārāk daudzveidīga un izkliedēta, pakāpeniski zaudē savu normatīvo vērtību.

Emancipācija no autoritātes un absolūtās patiesības, kas raksturo XX un XXI gadsimtu, ir bijusi viena no lielākajām Rietumu intelektuālajām kustībām. Tā nozīmēja atteikšanos no transcendentā garantētās kārtības par labu cilvēka subjektivitātei un pieredzes daudzveidībai. Šajā nozīmē modernā domāšana uzdrošinājās to, ko viduslaiku cilvēks uzskatīja par zaimošanu – atcelt ārējo likumdevēju un kļūt par sava likuma autoru.

Patiesības palaišana savā vaļā nenozīmē, ka patiesība būtu zudusi, taču tās vērtības kritums neizbēgami ierosina plašākas sabiedriskas pārmaiņas. Kritiskā domāšana, kas sākotnēji bija paredzēta kā aizsardzība pret dogmatismu, bieži vien ir novedusi pie pilnīgas neuzticības jebkādi autoritātei. Kritiskā domāšana atkārtoti seno filozofijas mācību – domā pats, šaubies, pārbaudi. Tomēr apgaismības ideāls, kas aicināja lietot prātu bez ārējas vadības, mūsdienās kļuvis par sava veida paradoksu – aicinājums uz intelektuālu brīvību pārvērties par pastāvīgu aizdomīgumu vai patvaļu.

Vāji prāti ātri apgūst šaubīšanās māku, taču bieži vien netiek tālāk par pašu šaubām. Viņi iemācās neuzticēties slīktām autoritātēm, bet zaudē spēju atpazīt labas.⁶ Tā rodas pašpaļāvībā balstīta neuzticēšanās – jauna intelektuālā slimība, kas maskējas kā

⁵ Niče, F. Jautrā zinātne. Citēts no: *Heidegers, M.* Ničes vārdi “Dievs ir miris”. Grām.: Malkasceļi. Rīga, “Intelekts”, 1998, 146. lpp.

⁶ *Kūlis, M.* Kritiskā domāšana patiesības meklējumos un iespējamajos politiskās inženīrijas valgos. Kritiskā domāšana: izglītība, medijpratība, spriestspēja. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2018, 45.–49. lpp.

kritiskums, bet faktiski ir epistemoloģiska vientulība, kas rodas nevis no slihta padoma, bet gan no neadekvātas ticības savai viedībai. Apgaismība, iemācīdama cilvēkam, ka ikvienam ir tiesības uz savu spriedumu, neviļus sagatavoja augsni patiesības plurālismam. Taču šī daudz balsība, kas sākotnēji bija brīvības solījums, nu novedusi pie cita paradoksa: jo vairāk patiesību, jo mazāk uzticības.

Patiesība mūsdienās ir kontekstuāla. Tā vairs nepretendē uz universālu statusu, bet darbojas kā mainīgs horizonts, kas atkarīgs no valodas, vēstures un sociālās pieredzes. Modernākajā filozofijā šī pārlicība bieži tiek pasniegta kā emancipējoša – kā morāli laba un epistemoloģiski nediskriminējoša. Tomēr par to ir jāmaksā konceptuāla cena, proti, patiesības kontekstualitāte atsvabina no dogmatisma, taču vienlaikus ievieš morālā relativisma zonā, kur brīvība un atbildība vairs nav līdzsvarā. Jo lielākā mērā patiesība ir atkarīga no konteksta, jo vairāk jāpaļaujas uz uzticēšanos un labticību, nevis faktiem, jo fakti faktiskums tiek konceptuāli noraidīts. Šī pāreja no “zināt patiesību” uz “uzticēties runātājam” iezīmē robežu starp epistemoloģiju un ētiku, starp zināšanām un likumu.

Patiesības vēsturiskums un valodiskums, izrādās, ir arī filozofiskas lamatas. Tie paver ceļu relativismam, kas spēj attaisnot ne tikai atšķirīgus, bet arī morāli apšaubāmus uzskatus. Faktiski XXI gadsimta filozofijas fundamentālā problēma ir nevis izvēle starp patiesību un maldiem, bet gan starp patiesību un brīvību.⁷ Modernā filozofija ar vienu roku dod, bet ar otru atņem: tā iemaina patiesības stingrību pret brīvības daudz balsību. Var tikai pievienoties Jāņa Lazdiņa konstatējumam, ka

*“uz tiesiskuma principiem balstīta demokrātija nav iedomājama bez personas tiesībām uz vārda brīvību. Tomēr cilvēku savstarpējās attiecībās vārda brīvība bieži vien nozīmē, ka viedokļu ir tikpat daudz, cik cilvēku”.*⁸

Acīmredzams, ka rietumu domāšana pēdējos gadsimtos pakāpeniski arvien biežāk ir izvēlējusies brīvību, nevis patiesību.

Šis pavērsiens maina ne tikai patiesības, bet arī melu jēgu. Tie kļūst par vienu no iespējamām valodas formām, par instrumentu, kas atspoguļo nevis ļaunprātību, bet spēles noteikumus sabiedrībā, kur katram ir tiesības uz savu redzējumu. Tā ir nostāja, kas ir klajā pretstatā apgaismības laikmeta noskaņam un it īpaši Imanuela Kanta morāles filozofijai.⁹ Viņam meli nav tikai morāla nepilnība – tie ir visa ļaunuma sakne, apdraudējums sabiedrības pašam pamatam. Patiesīgums, Kantaprāt, ir ne tikai tikums, bet

7 Kūlis, M. *Finis Veritatis? Par patiesību un meliem*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021.

8 Lazdiņš, J. *Clashes of Opinion at the Time of Drafting the Satversme of the Republic of Latvia*. Law, vol. 10, 2017, pp. 93–103. <https://doi.org/10.22364/jull.10.07>

9 Skat.: Kiope, M. *Dzīves teātris un visa esošā gals*. Kentauris XXI, Nr. 35, 2004, 18.–24. lpp.

arī augstākais tiesiskais nosacījums: bez tā sabrūk uzticēšanās un līdz ar to arī likuma iespējamība. Kants kategoriski noraidīja jebkādas “izņēmuma melus” pat iedomātā piemērā, kad jāmelo slepkavam.¹⁰ Šis piemērs, bieži kritizēts kā absurds, tomēr atklāj kritisku konsekvenci: brīdī, kad patiesīguma pienākums tiktu pakārtots apstākļiem, sabrūktu pats morāles likuma pamats, proti, kategoriskais imperatīvs ne bez iemesla ir “kategorisks” un “imperatīvs” – vai nu likums ir vispārīgs, vai arī tas nav nekāds likums.¹¹ Šī domāšanas stingrība Kanta domas gājumā parāda ne tikai filozofu, bet arī juristu pēc gara. Viņš domā ar likuma loģiku: ja pienākuma norma tiek relativizēta, tā vairs nav norma, bet tikai ieteikums.

Reflektējot par mūsu laiku, jājautā, vai patiesībai patiešām ir gals vai arī tikai mainījusies tās autoritāte. Filozofijas vēsturē patiesības jēdziens allaž ir bijis cieši saistīts ar absolūtu pamatu – Dievu, dabu vai saprātu –, kas garantēja ne tikai zināšanu stabilitāti, bet arī normatīvo kārtību. Kamēr pastāvēja pārliecība par šādu transcendentu pamatu, arī likuma jēga bija skaidra – tas balstījās kopīgā priekšstatā par to, kas ir taisnīgs, labs un patiess.

Makss Horkheimers, raksturojot modernās Eiropas garīgo stāvokli, norādīja, ka “Dieva nāve ir arī mūžīgās patiesības nāve”.¹² Tas nozīmē, ka līdz ar teisma un metafiziskās patiesības sabrukumu sabiedrība zaudē arī kopīgo normatīvo mērauklu. Šo vakuumu, kā raksta Horkheimers, aizpilda pozitīvisms – domāšana, kas patiesību reducē uz aprēķināmību un paredzamību, uz instrumentālu saprāta izmantojumu. Šādā pasaulē prāts kļūst par mehānismu, nevis morālu orientieri, bet taisnīgums – par procedūru, nevis vērtību.¹³

Šis pavērsiens ir svarīgs tiesību filozofijas kontekstā. Juridiskā domāšana, tāpat kā filozofija, gadsimtiem ilgi ir meklējusi līdzsvaru starp likuma formu un tā garu. No vienas puses, likums prasa skaidrību, formālu noteiktību un objektivitāti; no otras puses, tas nevar pastāvēt bez iekšējas pārliecības, ka taisnīgums ir kaut kas vairāk par tehnisku atbilstību normai.

Patiesības nometināšana cilvēka vēsturiskajā un valodiskajā pasaulē mainīja arī likuma statusu. Filozofijas valodā tas nozīmēja pāreju no likuma kā pavēles uz likumu

---

10 Kants, I. Par iedomātām tiesībām melot aiz cilvēkmīlestības. Tulk. Igors Šuvajevs. Kentaurs XXI, Nr. 35, 2004, 14. lpp.

11 Kants, I. Par iedomātām tiesībām melot aiz cilvēkmīlestības. Tulk. Igors Šuvajevs. Kentaurs XXI, Nr. 35, 2004, 16. lpp.

12 Horkheimer, M. Theism and Atheism. In: Critique of Instrumental Reason. Verso, 2013.

13 Par vērtību nozīmi demokrātisko institūciju un pilsoniskās sabiedrības tapšanā skat.: Lazdiņš, J. The Origins of a Civil Society Based on Democratically Legitimate Values in Baltics after Abolition of Serfdom. ISCFUL, 7(2), 2019, pp. 141–154. <https://doi.org/10.22364/iscful.7.2.11>

kā saprašanās formu. Klasiskās filozofijas ietvarā likums tika uzlūkots kā dievišķā prāta atblāzma vai saprāta diktēta nepieciešamība, bet modernajā sabiedrībā tas kļūst par sarunas rezultātu – par hermeneitisku aktu, kur nozīme rodas dialogā starp tradīciju un interpretāciju, kur tiesības un likums nav mūžīgas patiesības atspulgs, bet vēsturiskas sabiedrības pašinterpretācija. Likums vairs nav “dots” kā Dieva bauslība vai saprāta kategoriskais imperatīvs (Kanta morāles filozofija), bet gan ir tikai epizode pragmatisku apsvērumu sērijās. Turklāt sabiedriska vienošanās ir iespējama tikai tad, ja pastāv savstarpēja uzticēšanās ne vien starp atsevišķiem pilsoņiem, bet arī starp indivīdu un valsti, tās tiesību aktiem, tiesnešiem un likuma garu.

No šā skatpunkta patiesības filozofija un tiesību filozofija ir cieši radniecīgas. Abām ir viena un tā pati problēma – kā saglabāt autoritāti pasaulē, kurā autoritāte vairs nav pašsaprotama. Kad absolūtā patiesība zūd, likums zaudē sakrālo dimensiju un kļūst par cilvēku līgumu – tendenci, ko iezīmē jau apgaismības laikmeta racionalizētā pieeja, par sabiedrības pamatu nosakot sabiedrisko līgumu (Hobss, Ruso, Loks). Taču līgums pats par sevi negarantē taisnīgumu; tas balstās uzticībā, ko veido kopīga izpratne par patiesību. Varētu runāt par tiesisku solipsismu, kurā tiesiskums pastāv, jo pastāv tiesiskums.

Atteikšanās no vienas universālas patiesības pavēra ceļu “citām patiesībām”. Sākotnēji šī daudz balsība bija humānisma un kritiskās teorijas lepnums: tā deva balsi apspiestajiem, radīja telpu kultūru un dzimumu līdztiesībai, paplašināja cilvēku tiesību izpratni. Taču vēlāk šis pats princips sāka darboties arī destruktīvi. Tās pašas idejas, kas reiz iedvesmoja brīvības kustības, kļuva par pamatu ideoloģijām, kas taisnīgumu reducēja uz spēku un relatīvo pārkumu. Filozofiskā relativitāte pārtapa par praktisku relativismu, kurā patiesība kļuva par stratēģijas jautājumu un juridisku izaicinājumu. Sabiedrība, kas atsakās no absolūtas patiesības, iegūst brīvību, taču vienlaikus riskē zaudēt taisnīguma kritēriju. Absolūts likums bez cilvēka kļūst nežēlīgs, bet likums bez idejas par patiesību – patvaļīgs. Kā sprieda Dostojevska Dmitrijs Karamazovs, ja nav Dieva, tad jau laikam viss esot atļauts. Tāpēc jautājums par patiesības statusu nav tikai teorētisks un šauri epistemoloģisks; tas ir jautājums par uzticēšanās iespējamību pašā sabiedrības pamatā.

Atsācīšanās no jēdzieniskā pāra “Dievs un Patiesība” ir ne tikai teoloģisks, bet arī morāli politisks notikums. Šī pāreja – no transcendentā pamata uz cilvēka noteikto nozīmi – sniedz brīvību, taču reizē atņem drošību. Dieva jēdziens garantēja kādu stabilu atskaites punktu, bet mūsdienu filozofijā tā vietā stājas individuāla izvēle un relatīvs konteksts. Šī izvēle ir emancipējoša, taču arī bīstama: tā atbrīvo cilvēku no ārējas autoritātes, bet vienlaikus padara par sava morālā likuma vienīgo likumdevēju.

Pozitīvisma un instrumentālā saprāta laikmetā, kā brīdināja Horkheimers, prāts tiek pārvērsts par līdzekli, nevis mērķi. Patiesība vairs nav saistīta ar cilvēka iekšējo morālo izjūtu, bet gan ar aprēķinu, efektivitāti, paredzamību. Šī domāšanas forma, pārnesta uz sabiedrību un tiesībām, rada likuma funkcionālo cinismu, proti, likums tiek pildīts, taču bez pārliecības, ka tas atbilst taisnīgumam. Profesors Lazdiņš atzīst, ka tiesiskais regulējums, kas zaudē taisnīguma jēgu, kļūst par formālu sistēmu, kura

atbilst likuma burtam, bet ne tā garam.¹⁴ Tā vietā, lai likums būtu orientēts uz patiesību, tas kļūst par pašpietiekamu mehānismu.

Bez patiesības jēdziena arī meli zaudē savu morālo pretstatu. Ja nav absolūta kritērija, nav arī absolūta pārkāpuma. Šī relativizācija neizbēgami atspoguļojas sabiedriskajā dzīvē – politikā, ekonomikā un komunikācijā. Runa vairs nav tikai par filozofisku relativismu, bet arī par sabiedrības normatīvās orientācijas apmaldīšanos, kur “patiesība” kļūst par retorisku žestu, bet “taisnīgums” – par procedūru.

Tādējādi savijas filozofiskais un juridiskais skatījums. Patiesības jēdziena transformācija liek no jauna pārdomāt likuma leģitimitāti. Profesors Lazdiņš uzsver, ka tiesiska valsts nevar būt leģitīma bez cilvēka cieņas aizsardzības – šī vērtība kļūst par mērauklu gan likuma saturam, gan tā uztverei sabiedrībā.¹⁵ Likums var būt spēkā bez metafizikas, bet tas nevar pastāvēt bez uzticēšanās. Uzticēšanās savukārt nav iespējama bez kaut kā, kas pārsniedz individuālo brīvību – bez priekšstata par kopīgu patiesību, kaut vai pieticīgā, “vieglā” formā. Iespējams, ka tieši šī vieglās patiesības ideja, kuras pamats ir kopīgā veselā saprāta saprašanās labticības horizontā, var kļūt par pamatu mūsdienu demokrātiskajam likumam. Tādējādi patiesības likteni var skatīt kā pāreju no teoloģiskas uz hermeneitisku ētiku, kur atbildība un brīvība ir nevis pretstati, bet dialektiski savstarpēji nosacījumi. Absolūtas patiesības zudums rada telpu rīcībai, bet šī telpa nav tukša – to piepilda nepieciešamība pēc uzticēšanās un taisnīguma izjūtas, kas cilvēkus sabiedrībā vieno.

No šā viedokļa patiesības problēma kļūst par sabiedrības vienotības problēmu. Tikai tad, ja pastāv kopīga vēlme būt patiesiem – nevis neapstrīdamiem, bet patiesiem labticībā –, ir iespējams uzturēt dabisku piekritību likumam. Patiesība un taisnīgums vairs nav dievišķi doti, bet tie joprojām ir cilvēciski nepieciešami: tie ir kā divi elpas vilcieni vienā un tajā pašā valodā, kas uztur dzīvu pašu domu par sabiedrisko līgumu. Līdz ar to emancipācijas stāsts ir jālasa divējādi: tas ir triumfs pār dogmatismu, bet arī brīdinājums par tukšuma iespēju. Brīvība nav tikai iespēja būt sev (*esi Tu pats!*), bet ir arī pienākums atbildēt par pasauli, ko rada šī “sev būšana”. Šī atbildība – gan filozofiskā, gan juridiskā nozīmē – kļūst par vienīgo iespējamo patiesības vietu laikmetā, kas vairs nepaļaujas uz absolūtiem pamatiem.

---

¹⁴ Lazdiņš, J. Taisnīguma principa ievērošana iedzīvotāju ienākumu aplikšanā ar iedzīvotāju ienākuma nodokli. Latvijas Universitātes Raksti. Juridiskā zinātne. 740. sēj., 2008, 95.–111. lpp.

¹⁵ Lazdiņš, J. Payment of Mandatory Social Insurance Contributions in a Socially Responsible State as a Safeguard for the Inviolability of Human Dignity in Emergency Conditions in a State Governed by the Rule of Law. In: New Legal Reality: Challenges and Perspectives. II (pp. 21–33). The 8th International Scientific Conference of the Faculty of Law of the University of Latvia. University of Latvia Press, 2022. <https://doi.org/10.22364/iscflul.8.2.02>

Filozofiskās idejas, kas dzimušas akadēmiskās diskusijās par valodu, varu un nozīmi, pārtapušas par sabiedrības pašrefleksijas instrumentiem. Tomēr, nonākot ārpus akadēmiskā filozofiskā konteksta, tās zaudē precizitāti un kļūst par ideoloģiskiem lozungiem. Proti, to var dēvēt par filozofijas sekundāro iedarbību, kas īstenojas kā teoriju izkropļotas versijas publiskajā telpā. Patiesības jēdziens šādā procesā maina nozīmi no epistemoloģiska kritērija uz sociālu pašidentifikācijas instrumentu. Tā ir filozofijas ietekmes uz sabiedrisko dzīvi paradoksālā daba. Tajā pašā brīdī, kad filozofija izcēla cilvēka brīvību, tā pavēra durvis arī morālai dezorientācijai. Idejas, kas izaugušas hermeneitikas un poststrukturālisma teorijās kā patiesības vēsturiskuma un valodiskuma kritika, sabiedriskajā dzīvē ir pārtapušas par epistemoloģisku cinismu. Demokrātija, kas sākotnēji balstījās idejā par saprātīgu diskursu, tagad aizvien vairāk pamatojas emocionālā un identitāšu noteiktā retorikā.

Tādējādi emancipācija, kas sākās kā filozofisks projekts un vēlāk kļuva par politisku un morālu problēmu, patiesības daudzveidību transformē nevis vairs savstarpējos cieņās apliecinājumos, bet konkurējošu naratīvu cīņā, kur brīvība ir šis cīņas lauks. Šādos apstākļos tiesības kļūst par pēdējo struktūru, kas mēģina uzturēt līdzsvaru starp plurālismu un kopīgo. Likums kļūst par modernās sabiedrības patiesības aizvietotāju ne jau tāpēc, ka tas būtu ideāls, bet tāpēc, ka tas vēl joprojām pēc inerces piedāvā saprašanās formas. No šā skatpunkta var teikt, ka patiesības filozofija un tiesību filozofija satiekas vēlreiz: kur patiesība ir zaudējusi metafizisko atbalstu, likums kļūst par tās praktisko glābiņu. Likuma spēks mūsdienās ir tas, kas reiz bija patiesības spēks, proti, spēja noturēt sabiedrību kopā nevis uz transcendentas pārliecības pamata, bet gan pragmatiskas uzticēšanās dēļ.

Patiesības relativizācija, kas sākotnēji šķita pacilājošs atklājums, galu galā ir novedusi filozofiju kārtējās morālās dilemmas priekšā. Kad absolūtā patiesība tiek atcelta, arī meli vairs nav absolūti. Ja katra patiesība ir tikai savas kultūras, vēsturiskā brīža vai valodas produkts, tad kurš gan drīkst spriest, kura no tām ir “labāka”? Šis jautājums nav tikai teorētisks – tas atgriežas politikā, jurisprudencē un cilvēku attiecībās. Šī parādība īpaši spilgti izpaužas globālās kultūras konfliktos. Rietumu liberālā sabiedrība labprāt uzsver dažādu kultūru tiesības uz savdabību, taču šis princips kļūst iekšēji pretrunīgs, kad tas tiek attiecināts uz režīmiem vai kustībām, kas pašas noraida rietumnieciskās tiesību vērtības. Ja viss ir atkarīgs no konteksta, tad arī morāli nosodāmu rīcību var pasniegt kā “patiesību citā skatījumā”. Šādi relativizētās patiesības formālas līdzvērtības iezīmē robežu, aiz kuras sākas bīstama simetrija starp taisnīgumu un varu. Tā vietā, lai kalpotu brīvībai, relativisms var kļūt par patvērumu politiskai varai, kas vēlas attaisnot jebko.

Hanna Ārente publikācijā “Patiesība un politika” norādīja, ka pastāv divi patiesības veidi: racionālās un faktiskās patiesības.¹⁶ Racionālās patiesības (matemātikas, zinātnes,

---

16 Ārente, H. Patiesība un politika (Fragments no grāmatas “Starp pagātņi un nākotni”). Tulk. Rutmane, S. Kentauri XXI, Nr. 35, 2004, 61.–62. lpp.

filozofijas) ir pārlaicīgas, tās rodas domāšanas vientulībā un neatkarīgi no politiskām interesēm. Savukārt faktiskās patiesības veido politisko un tiesisko pasauli, tās ir cilvēku kopdzīves un darbības rezultāts. Racionālās patiesības ir nemainīgas, bet faktiskās vienmēr varētu būt bijušas citādas, un tieši šī iespējamība sniedz meliem priekšrocību, jo meli vienmēr var atsaukties uz alternatīvu, kas principā būtu varējusi notikt. Tāpēc politika, kuras būtība ir iezīmēta nevis esošajā, bet plānotajā, ir īpaši uzņēmīga pret melošanu. Citiem vārdiem sakot, melis un politiķis ir tuvinieki, jo abi noraida pasauli tādu, kāda tā ir, un cenšas to pārveidot.

Tādējādi melošana politikā nav tikai morāls defekts, bet pašas politikas struktūras esence. Racionālajai patiesībai piemīt viengabalainība un klusums, bet politikai – plurālisms un retorika.¹⁷ Patiesība ir monologs, politika – saruna. Juridiskajā domā šī pretruna atspoguļojas kā spriedze starp fakta patiesību un interpretāciju: tiesai jāatzīst faktiskais, lai gan pati sabiedrība dzīvo versijās.

Šo stāvokli var raksturot kā emancipācijas ironiju: sabiedrība, kas atbrīvojusies no absolūtām patiesībām, atklāj, ka tai pietrūkst kritēriju, lai aizstāvētu sevi pret patiesības vārdā pastrādātu ļaunumu. Tolerances vārdā tā ir spiesta paciest arī to, kas apdraud pašus tolerancei nepieciešamos nosacījumus. Tādējādi relativisms, kas reiz kalpoja brīvībai, var pārvērsties par tās pretstatu – par morālu paralīzi, kas padara sabiedrību neaizsargātu pret meliem un varas manipulācijām.

Tomēr atbildi uz šo krīzi nevar meklēt, atgriežoties pie dogmas vai absolūtas patiesības. Šāds solis nozīmētu atteikšanos no brīvības, kas ir modernās kultūras pašlepnuma virsotne. Drīzāk nepieciešams jauns līdzsvars – nevis starp patiesību un meliem, bet starp brīvību un atbildību. Patiesība šajā skatījumā nav vairs metafiziska substance, bet ētisks horizonts, kas pieprasa rūpes un disciplīnu. Tā ir nevis fakts, bet attieksme – gatavība pārbaudīt, argumentēt, uzklaut un atzīt robežas. Ja patiesība vairs nav noteikta no augšas, tad tā jāatgūst no apakšas cilvēka rīcībā, attieksmē un spējā uzticēties. Šādi saprasta patiesība izpaužas nevis dogmatismā, bet gan rūpēs par izteiksmi, par interpretācijas integritāti, gluži kā Aristoteļa pārliecībā par *phronēsis*, praktisko gudrību, kas ļauj rīkoties pareizi konkrētā situācijā.

Šādu praktiskās patiesības izpratni var saskatīt arī tiesību filozofijā. Likums, kas darbojas dzīvajā sabiedrībā, nekad nav tikai formāla norma. Tas balstās uzticēšanās līmenī tam, ka likums tiek piemērots patiesi, ka spriedums ir godīgs, ka process ir pārskatāms. Šī uzticēšanās ir tiesību sistēmas neredzamais pamats. Ja tas sabrūk, likums kļūst par tehnisku instrumentu, kuru var izmantot jebkura vara. Tādēļ arī jurists, gluži kā filozofs, ir atbildīgs par patiesības telpas saglabāšanu nevis absolūtas, bet cilvēcīgi pieņemamas patiesības labad.

---

17 Jay, M. *The Virtues of Mendacity: On Lying in Politics*. University of Virginia Press, 2010, p. 106.

Filozofijas uzdevums šajā ziņā nav atjaunot zaudēto metafiziku, bet palīdzēt cilvēkam atgūt iekšējo disciplīnu, kas ļauj būt uzticamam. Patiesība šeit nav hierarhijas virsotne, bet gan morāls horizonts, kurā satiekas filozofiskā apziņa un pilsoniskā atbildība. Tāpēc patiesības krīze nav jāuztver kā galīgais sabrukums, bet kā pārbaude, kas liek no jauna definēt to, ko nozīmē būt patiesam – ne tikai domāšanā, bet arī rīcībā. Sabiedrība, kas spēj atzīt šo atbildību, atrod jaunu līdzsvaru starp brīvību un patiesību, starp kritiku un uzticēšanos, lai gan šis līdzsvars nenovēršami ir trausls.

Vai patiesībai ir pienācis gals? Nē, taču tās forma ir mainījusies. Mūsu laikmetā patiesība vairs nav monumentāls tornis, kas paceļas pāri laikam, bet drīzāk kopīga telpa, ko uztur saruna. Patiesība dzīvo nevis formulā, bet attiecībās. Klasiskā filozofija patiesību saprata kā atbilstību starp domu un lietu (*adaequatio intellectus et rei*), bet mūsdienās tā ir kļuvusi par atbilstību starp izteikumiem – patiesības saskaņotības (koherences) teoriju.

Mūsu laikmetā jaunu nozīmi iegūst atziņa, ko renesanses humānisti Eiropā apjauta jau XV gadsimtā, proti, cilvēka gudrība pati par sevi nav pietiekama. Vēl nepieciešama daiļrunība, jo bez spējas pārliecināt, iedvesmot un vienot saprātu ar sirdi arī patiesākās idejas paliek neauglīgas. Sabiedrība, kas cieš no neuzticēšanās izraisīta noguruma, nevar atgūt patiesību ar dekrētu vai likuma grozījumu palīdzību. To var atgūt tikai ar koptu runas un klausīšanās kultūru. Humānisms (kas šobrīd nepavisam nav modes vārds) māca, ka cilvēks ir ne tikai saprāta būtne, bet arī runas būtne, kas jēgu un atbildību veido caur valodu. Šī atbildība ir arī tiesību pamats: likums nav tikai norma, bet kopīgas valodas forma, kurā sabiedrība apstiprina savu vēlmi būt taisnīgai.

Varbūt tieši šī atskārta atšķir sabiedrību no pūļa, kultūru no cinisma, likumu no varas, jo pieprasa no cilvēka vēlēšanos gribēt patiesību. Kanta un Lazdiņa vārdiem runājot, ir nepieciešama konstitūcija, jo “*konstitūcija ir vispārējās gribas akts, ar kuru pūlis pārvēršas par nāciju*”.¹⁸ Tādēļ mūsu laikmeta filozofiskais un juridiskais uzdevums nevar būt absolūtās patiesības atjaunotne, jo tas nerezonētu ar sabiedrisko realitāti. Tomēr var izvirzīt nolūku atjaunot nosacījumus, kuros patiesība var tikt runāta. Tas nozīmē atdot valodai pienācīgo cieņu, domai – atbildību, bet likumam – garu. Kad šie trīs elementi – vārds, saprāts un uzticēšanās – atkal satiekas, arī patiesība atgūst savu jēgu.

---

18 Lazdiņš, J. Clashes of Opinion at the Time of Drafting the *Satversme* of the Republic of Latvia. Law, vol. 10, 2017, pp. 93–103. <https://doi.org/10.22364/jull.10.07>